

ETIMOLOGIJA¹⁰²

1. Uvod

Nazivom *etimologija* označuje se podrijetlo riječi te jezikoslovna disciplina koja proučava podrijetlo i razvoj oblika i značenja riječi. Etimologija je jedna od najstarijih jezikoslovnih disciplina. Već su antički Grci pokušavali pronaći „istinsko” (grč. ἔτυμος [étymos] ‘istinski, pravi, stvarni’) značenje riječi, a u stoljećima koja su slijedila bilo je još mnogo pokušaja bavljenja etimologijom. Pravi razvoj etimologije kao znanstvene discipline seže u 19. st., kad je razvijena poredbeno-povijesna metoda, koja je u osnovi i suvremenih etimoloških istraživanja. Poredbeno-povijesna metoda temelji se na sustavnim glasovnim podudarnostima, pojavi kad se u dvama jezicima ili u više njih u riječima ista ili slična značenja u istim glasovnim okolinama pojavljuju isti odsječci. Rezultati etimoloških istraživanja objavljuju se u člancima i monografijama te sustavno u rječnicima.

Tri su osnovna načina nastanka riječi: nasljeđivanje, posuđivanje i tvorba. Hrvatske naslijeđene riječi postale su pravilnim glasovnim razvojem od praslavenskih praoblika, a praslavenske naslijeđene riječi odraz su praindoeuropskih praoblika. Posuđenice iz drugih jezika u hrvatski su ulazile i tijekom čitave njegove povijesti, a ulaze i danas. Veće skupine posuđenica u hrvatskome čine riječi iz engleskoga, njemačkoga, talijanskoga, francuskoga, mađarskoga, turskoga, latinskoga i grčkoga jezika. Riječi nastale tvorbom uglavnom nisu predmet etimoloških istraživanja. Tvorenicama se etimologija bavi u slučajevima neprozirne, arhaične ili neproduktivne tvorbe.

U rječnicima se podatci o podrijetlu riječi, odnosno etimologija riječi, donose u: 1. etimološkim rječnicima, 2. specijaliziranim rječnicima koji obrađuju pojedine skupine riječi i 3. općim (jednojezičnim) rječnicima. Etimološkim rječnicima glavna je svrha dati podatke o podrijetlu riječi. Pritom sastavljači rječnika moraju odlučiti o više parametara. Moraju npr. prvo odlučiti za koje se riječi daje etimologija, zatim hoće li navoditi samo neposredni etimon ili će navoditi podrijetlo dokle seže znanje o toj riječi, pa koliko će podataka o pojedinoj riječi i pojedinoj etimologiji navoditi, kako će ustrojiti samu natuknicu i sl. Sve to ovisi o ciljanome korisniku rječnika.

¹⁰² Ovo je poglavlje nastalo u suradnji s istraživačkim projektom *Etimološki rječnik – 3. faza (EtRje3)*, koji financira Europska unija – *NextGenerationEU*. Za iznesene stavove i mišljenja odgovoran je samo autor, te ti stavovi ne odražavaju nužno službena stajališta Europske unije ili Europske komisije. Ni Europska unija ni Europska komisija ne mogu se smatrati odgovornima za njih.

Za hrvatski jezik postoje tri etimološka rječnika, koji se razlikuju i vremenom izdavanja i opsegom. Prvi je četverosvezačni *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* Petra Skoka (1971. – 1974.), drugi je *Hrvatski etimološki rječnik* Alemka Gluhaka (1993.), a najnoviji je dvosvezačni *Etimološki rječnik hrvatskoga jezika* (2016., 2021., glavni urednik Ranko Matasović) u izdanju Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje.¹⁰³

Posebna vrsta etimoloških rječnika jesu rječnici koji obrađuju samo dio leksika. Primjerice rječnici stranih riječi daju etimologiju samo za riječi posuđene iz drugih jezika, a ne i za naslijeđene. Još uži dio leksika obrađuju rječnici koji donose primjerice samo riječi posuđene iz turskoga ili samo riječi posuđene iz njemačkoga.¹⁰⁴ Leksik koji se obrađuje može biti i zemljopisno ograničen; primjer takvoga rječnika jesu *Jadranske etimologije* Vojmira Vinje.

1. tablica: Obrada riječi *bubreg* u različitim etimološkim rječnicima

būbreg m (Vuk, 16. v.) = <i>būbreg</i> (Kosmet) »opći hrv.-srp. naziv za organ tijela koji služi za izlučivanje mokraće, rene; <i>e</i> je nastao iz <i>š</i> (jat), upor. <i>bubrik</i>, gen. -<i>iga</i> (ŽK, Vodice, Istra, kod Brkina ne postoji). Odatle deminutiv na -<i>šk</i>: <i>būbrežak</i>, gen. -<i>ška</i> m (Vuk), također u značenju »želudac od živali, prčak (ŽK)»; zbog toga <i>būbac</i>, g. -<i>pca</i> m (Srbija) u istom značenju može biti i hipokoristik. Od pridjeva <i>būbrežan</i> (Stulić) izvedenica je <i>būbrežnjak</i> m (Vuk) »caro renum, Nierenbraten«; denominali <i>nabūbrežiti se</i> (Lika), odatle pf. <i>nabubriti</i> prema impf. <i>nabubravati</i> (Vuk) »napiti se kao bubreg, nabreknuti« i <i>nabuburiti se</i> u istom značenju. Iz tih se oblika vidi kako se denominal pomalo onomatopejizira. Upor. još <i>nabumbariti</i> »nabubriti«. Riječ <i>bubreg</i> se nalazi još u bugarskom, gdje u varira sa <i>z</i>, u slovenskom i u ruskim narječjima. Stulić i Jambrešić imaju i varijantu <i>bumbreg</i> (Hrv. primorje) s umetnutim <i>m</i> pred <i>b</i> kao u <i>dumbok</i> za <i>đubok</i>. Prema starom Miklošičevu tumačenju to je posuđenica iz turskoga, ali jer osmanlijske posuđenice u hrv.-srp. ne pokazuju <i>e</i> > <i>č</i>, a riječ se pored toga nalazi i u ruskom, treba uzeti da je to posuđenica iz starijeg perioda (možda avarskoga) kao <i>pašenog</i> (v.), <i>čerstogs</i> (v. <i>čardak</i>). Upor. za <i>e</i> > <i>č</i> <i>bēlēga</i> > <i>biļeg</i> (v.). Arb. <i>buburegē</i> je posuđenica iz hrv.-srp. Osmanlijski je <i>bōbrek</i>, azerb. <i>bōirāk</i>. Lit.: Arj 1, 732. 7, 217. 218. Miklošič 23. SEW 1, 96. Vasmer 133. Mladenov 52. RES 1, 48. Lokotsch 337. Ribarić, SDZb 9, 136. Elezović 1, 63. GM 50. Štekelj, DAW 50, 11. Matzenauer, LF 7, 21–2.	būbreg Usp. bug. <i>bōbrek</i>, mak. <i>bubreg</i>, rsl. <i>bubrēg</i>, r. <i>bubrēg</i> (»životinjski bubreg«). – Riječ <i>*bubrēg</i> posuđenica je iz bugarskog ili nekog drugog turkijskog jezika, usp. druge takve (<i>biļeg</i>, <i>čardak</i>, <i>pašenog</i>). Usporedi srut. <i>būbreg</i>, tur. <i>bōbrek</i>, azerb. <i>bōirāk</i>, kaz. <i>būrek</i>. Odimeński je glagol <i>nabūbrežiti</i>, od njega je načinjeno <i>būbriti</i>, <i>nabubriti</i> »napiti se kao bubreg, nabreknuti«. Gluhak 1993: 154
Skok I.: 224	būbreg m (16. st.) DIALEKTI I POTVRDE <i>bubrīg</i> (Brač), <i>bubrīg</i> (Vrgada, Senj), <i>bubrīk</i> (Vodice, Žumberak), <i>būbrek</i> (Varaždin), <i>bubreg</i>, <i>bubrek</i>, <i>bubrīg</i> (RKKJ) TVORBA <i>būbrežnī</i> (19. st.) Postalo od psl. dijala. <i>*bubreg</i> (bug. <i>byōpek</i>, rus. <i>byōpēz</i> »životinjski bubreg«). Ova je riječ zabilježena samo u južnom i istočnom slavenskom, a smatra se posuđenicom iz nekog turkijskog jezika, zacijelo iz bugarskoga (usp. tur. <i>bōbrek</i> »bubreg«). Lit.: Skok I: 224; Gluhak 154; Vasmer I: 133; BER I: 96. Matasović i dr. I.: 92
	būbreg m (tur.) <i>bubreg</i>. < tur. vulg. <i>bōbrek</i>, knjiž. <i>bō-gūrek</i>. Škaljić 1979: 150

¹⁰³ Više o etimološkim rječnicima vidi u Gluhak 2000. i 2003., Ivšić i Bergovec 2012. te Matasović 2016.

¹⁰⁴ Usp. Klaić 2012., Škaljić. 1979., Glovacki-Bernardi i dr. (ur.). 2013.

Opći rječnici koji donose etimologiju razmjerno su malobrojni. U našoj leksikografiji podatci o podrijetlu riječi u općemu jednojezičnom rječniku prvi se put donose u *Rječniku hrvatskoga ili srpskoga jezika JAZU* (ARj)¹⁰⁵. Etimologiju donose još primjerice *Hrvatski enciklopedijski rječnik* (HER), uz neke natuknice i *Rječnik hrvatskoga kajkavskog književnog jezika* (RKKJ) te poneki dijalektalni rječnici. Etimološki se podatci donose na početku (ARj, RKKJ) ili na kraju rječničkoga članka (HER). U općim rječnicima koji donose etimologiju etimološka je informacija obično vrlo sažeta s obzirom na to da ona nije primarna svrha takvih rječnika, vidi 2. tablicu.¹⁰⁶

2. tablica: Etimološki podatci uz natuknicu *marš* u HER-u, ARj-u i RKKJ-u

ARj VI: 487	MÄRŠ , <i>m. nem.</i> marsch...
RKKJ VI: 590	1.marš m (sg. N marš, A-a, L-u) <i>fr.</i> marche...
HER 713	mārš (I) <i>m</i> <N <i>mn.</i> mārševi> 1.a. (...) ◇ <i>fr.</i> marche = marcher ← <i>fran.</i> markon: korakom označavati (granicu), <i>usp.</i> marka ¹

Hrvatski mrežni rječnik – Mrežnik također je primjer jednojezičnoga općeg rječnika u kojemu se donosi etimologija.

2. Etimologija u *Mrežniku*

Etimologija nije nužan dio općih rječnika, no pokazalo se da je zanimanje za podrijetlo riječi jedan od češćih razloga zbog kojega korisnici posežu za rječnikom. Kako bi *Mrežnik* bio što upotrebljiviji korisnicima, odlučeno je da će se u njemu donositi podatci o podrijetlu riječi. U *Mrežnik* se etimološki podatci unose od siječnja 2021., otkad je rad na rječniku nastavljen u sklopu internoga projekta Instituta za hrvatski jezik.

1. primjer: Cjelovita obrada¹⁰⁷ natuknice *flomaster*

flomàster im. m. (G flomàstera, DL flomàsteru, A flomàster, I flomàsterom; *mn.* flomàsteri, G flomàstērā, DLI flomàsterima, A flomàstere)

Flomaster je pisaljka s kemijskim punjenjem, poklopcem i vrhom od filca.

Ocrtavanje na plastici izvodimo crtačom iglom ili voodootpornim flomasterom.

Jedva čekam da škola počne, a i jako sam zadovoljan osvojenom nagradom, pa ću si kupiti olovke, bojice, flomastere i bilježnice.

Čestitke su izrađene tehnikom flomastera, a svaka nosi osobnu poruku i potpis djeteta koje ju je izradilo.

Kakav je flomaster? debeo, tanak; crn, plav; fluorescentni, vođeni, voodootporni

¹⁰⁵ Više o etimologiji u ARj vidi u Vajs 1988.

¹⁰⁶ Više o etimološkim podatcima u općemu rječniku vidi u Matasović 2003.

¹⁰⁷ U daljnjemu se tekstu donose skraćeni rječnički članci koji sadržavaju samo elemente dovoljne za ilustraciju podataka navedenih u tekstu, u pravilu definiciju/definicije i etimološke napomene.

Što se s flomasterom može? crtati, pisati; koristiti se njime, kupiti ga

Koordinacija: flomasteri i bojice, flomasteri i markeri, flomasteri i paste; flomaster ili olovka

U vezi s flomasterom spominje se: komplet, potez, tehnika; poklopac, vrh

Etimologija: Riječ *flomaster* izvorno je komercijalno ime proizvoda, engleski *Flowmaster*. To je ime složeno od engl. *flow* 'teći' i *master* 'gospodar'. Engleska riječ *master* 'gospodar' posuđena je iz latinskoga *magister* 'učitelj, nadređeni, vođa, glava' (v. *magistar*).

TVORENICE: flomasterčić, flomasterski

Hrvatski jezik: <https://hrcak.srce.hr/clanak/252871>

Osim toga što su podatci o podrijetlu riječi korisniku u pravilu zanimljivi, znanje o podrijetlu riječi ima i praktičnu leksikografsku ulogu. Etimologija u leksikografskoj obradi može biti presudna pri odluci je li riječ o višeznačnosti ili homonimiji. Primjerice riječ *tuš* u značenju 'crnilo' i riječ *tuš* u značenju 'naprava za pranje tijela' pravi su homonimi¹⁰⁸ i zbog toga su u *Mrežniku* obrađeni kao dvije zasebne natuknice. Obje su riječi posuđene iz francuskoga uz posredništvo njemačkoga. Izvor riječi *tuš* u značenju 'crnilo' francuski je glagol *toucher* 'dodirivati, crtati' dok je u značenju 'naprava za pranje tijela' izvor francuska riječ *douche* 'navođenje vode (na mlin)'.

2. primjer: Obrada homonima *tuš*¹ i *tuš*²

tuš¹ im. m. (G tuša, DL tušu, A tuš, I tušem; mn. N tuševi, G tuševā, DLI tuševima, A tuševe)

1. Tuš je crnilo koje se uglavnom upotrebljava u tehničkom crtanju.

2. Tuš je tehnika crtanja s pomoću istoimenoga crnila.

3. pren. Tuš je crtež u istoimenoj tehnici.

4. Tuš je kozmetički preparat koji se nanosi na kapke.

Etimologija: Riječ *tuš* posuđena je iz njemačkoga *Tusche*, izvedenice od glagola *tuschen* 'crtati tušem'. Taj je njemački glagol posuđen iz francuskoga *toucher* 'dodirivati', što se razvilo iz vulgarnolatinskoga *toccare* 'udarati'.

tuš² im. m. (G tuša, DL tušu, A tuš, I tušem; mn. N tuševi, G tuševā, DLI tuševima, A tuševe)

1. Tuš je naprava za pranje tijela jakim i tankim mlazovima vode.

2. pren. Tuš je pranje ili polijevanje koga ili čega vodom iz tuša.

Etimologija: Riječ *tuš* posuđena je preko njemačkoga *Dusche* (tj. austrijskonjemačkog *Tusch*) iz francuskoga *douche*, starije 'navođenje vode (na mlin)'. Francuska je riječ posuđenica iz talijanskoga *doccia*, što se razvilo od latinskoga *ductiō* 'navođenje', izvedenice od glagola *ducō* 'voditi'. Isti je latinski glagol i u osnovi riječi *dužd* i *dukat* (v.).

¹⁰⁸ Riječi *tuš* 'crnilo' i *tuš* 'naprava za pranje tijela' ubrajamo u homonime u užemu značenju (potpune homonime) jer pripadaju istoj vrsti riječi, podudaraju se i naglaskom i u svim oblicima, a imaju različita značenja (vidi u Hudeček i Mihaljević 2009. i u terminološkoj bazi *Struni* na adresi <http://struna.ihjj.hr/en/naziv/homonim/52210/>).

S druge strane, za imenicu *red* u *Mrežniku* je navedeno sedam različitih značenja, među kojima su ‘uređeno stanje’, ‘skupina ljudi koji stoje jedan iza drugoga’, ‘katolička zajednica redovnika’, ‘kategorija u podjeli živoga svijeta ispod razreda, a iznad porodice’, ‘niz znakova ispod ili iznad kojega stoji ili može stajati još takvih nizova’. Sva se ta značenja mogu međusobno povezati ili se pomaci značenja mogu objasniti utjecajem drugih jezika, a sam oblik *red* razvio se od praslavenskoga **rědb*.

3. primjer: Definicije i etimologija višeznačnice *red*

rěd im. m. (G *rěda*, D *rědu*, A *rěd*, L *rědu*, I *rědom*; *mn.* N *rědovi*, G *rědōvā*, DLI *rědovima*, A *rědove*)

1. (jd.) **Red je uređeno stanje.**

2. **Red je skupina ljudi koji stoje jedan iza drugoga.**

3. (jd.) **Red je raspored prema kojemu se nižu događaji, obično u skladu s određenim pravilima.**

4. rel. **Red je katolička zajednica redovnika ili redovnica koji žive u skladu s nekim pravilima i u skladu sa zavjetima.**

5. biol. **Red je kategorija u podjeli živoga svijeta ispod razreda, a iznad porodice.**

6. **Red je društveni stalež.**

7. **Red je niz znakova ispod ili iznad kojega stoji ili može stajati još takvih nizova**

Etimologija: Riječ *red* postala je od praslavenskoga **rědb* (usp. starocrkvenoslavenski *rědb*, slovenski *rěd*, ruski *ряд*, poljski *rząd*), što se razvilo od korijena *(H)*rend-*, *(H)*rind-* (usp. litavski *rindà* ‘red, crta’, latvijski *riņda*).

Etimologija je bila odlučujuća pri obradi nekih riječi u *Mrežniku*. Tako su primjerice riječi *čvor* ‘mjesto na kojemu se dva djela spajaju vezivanjem ili križanjem; zadebljanje’ i *čvor* ‘mjerna jedinica’, *jutro* ‘dio dana’ i *jutro* ‘mjerna jedinica’, *mina* ‘eksplozivna naprava’ i *mina* ‘uložak za olovku’ isprva bili obrađeni kao homonimi¹⁰⁹, ali je poslije temeljem zajedničke etimologije ipak zaključeno da je riječ o različitim značenjima iste riječi.

4. primjer: Obrada višeznačnice *mina*

mīna im. ž. (G *mīnē*, DL *mīni*, A *mīnu*, I *mīnōm*; *mn.* NA *mīne*, G *mīnā*, DLI *mīnama*)

1. **Mina je eksplozivna naprava koja se upotrebljava pri građevnim radovima ili u ratu.**

2. **Mina je uložak za tehničku ili kemijsku olovku.**

Etimologija: Riječ *mina* posuđena je preko njemačkoga *Mine* iz francuskoga *mine* ‘rudnik, rudna žila’. Francuska riječ vjerojatno potječe od galske riječi srodne sa staroirskim *mēin*, *mīan* ‘ruda, metal’. Nakon otkrića baruta francuska riječ *mine* označuje

¹⁰⁹ Tako su npr. u *Hrvatskome školskom rječniku*, u *Velikome rječniku hrvatskoga standardnog jezika* kao homonimi obrađene riječi *jutro* i *jutro*, *mina* i *mina*, a riječ *čvor* kao višeznačnica, u RHJ-u i HER-u *mina* i *mina* su homonimi, a *čvor* i *jutro* višeznačnice, a tako je i na *Hrvatskome jezičnom portalu*.

i podzemne prolaze za eksploziv kod opsade i eksploziv koji se u tim prolazima koristi. Poslije je značenje preneseno i na druge eksplozivne naprave. U 19./20. st. razvilo se preneseno značenje riječi *mina* 'uložak za olovku' (vjerojatno zbog načina umetanja mine u olovku).

Etimologija se u *Mrežniku* u pravilu donosi za cijelu natuknicu, zbog čega je u računalnoj strukturi natuknice predviđeno posebno polje *etimologija*, koje se nalazi pod poljem *lemma* (natuknica).

```
Lemma: kinoteka LemmaSign=kinoteka, Naglaseno=kinotéka, vrsta_rijeci=im. ž., Modified=2023-02-15 14:58:19, Created=2022
├─ Gramaticki_blok
│   └─ Oblici: naglaseni=G kinotékē, DL kinotéci, A kinotéku, I kinotékōm; %imn.%i NA kinotéke, G kinotékā, DLI kinotékama
├─ Sense: SenseNumber=1
│   └─ Definicija: definicija=Kinoteka je ustanova za prikupljanje, čuvanje, restauraciju i prikazivanje filmova.
├─ primjeri
│   └─ Primjer: Primjer=U splitskoj kinoteci održala se tematska alpinistička večer.
│       Primjer: Primjer=U sustavu arhiva djeluje i Hrvatska kinoteka kao nacionalni filmski arhiv.
├─ kolokacije
│   └─ Kolokacija: odrednica=U imenima:, kolokacija=Hrvatska kinoteka
└─ etimologija: motivacija=Riječ %ikineteka%i složena je od %ikino%i (v.) i -%iteka%i (usp. %ibiblioteka%i, %ivideoteka%i).
    vanjska_poveznica: izvor=Hrvatski jezik, poveznica=https://hrcak.srce.hr/clanak/253911
```

1. slika: Polje *etimologija* pod poljem *lemma* u strukturi rječničkoga članka u *TLexu*

Kad se želi posebno obraditi etimologija određenoga značenja, postoji i mogućnost da se polje *etimologija* unese posebno u polje *sense* (značenje). Primjerice, za riječ *disk* u *Mrežniku* je navedeno sedam različitih značenja, među kojima su 'okrugla kovinska ploča koju atletičar baca u daljinu', 'elastična vezivnohrskavična ploča između trupova susjednih kralježaka', 'tanja okrugla ploča posebne namjene' te 'računalni memorijski medij namijenjen spremanju podataka i programa'. Riječ *disk* potječe iz grčkoga *δίσκος* [dískos], a različita značenja povezuje oblik toga predmeta. Ipak, za značenje 'računalni memorijski medij namijenjen spremanju podataka i programa' znamo da je posuđeno uz posredništvo engleskoga *disk* (što također potječe iz grčkoga *δίσκος* [dískos]), pa će ta etimologija biti navedena neposredno uz to značenje, a dublja etimologija (grčki) bit će navedena za cijelu natuknicu.

5. primjer: Etimologija za pojedino značenje (5. značenje) i za cijelu natuknicu (na kraju rječničkoga članka)

disk im. m. (G diška, DL dišku, A dišk, I diškom; *mn.* N diškovi, G diškōvā, DLI diškovima, A diškove)

1. sp. **Disk** je okrugla kovinska ploča koju atletičar baca u daljinu.

2. anat. **Disk** je elastična vezivnohrskavična ploča između trupova susjednih kralježaka.

3. anat. **Disk** je bikonkavna hrskavica eliptična oblika u čeljusnome zglobu.

4. tehn. **Disk** je tanja okrugla ploča posebne namjene.

5. inform. **Disk** je računalni memorijski medij namijenjen spremanju podataka i programa.

Etimologija: U značenju ‘sredstvo za pohranjivanje podataka’ riječ je posuđena preko engleskoga *disk*.

6. Disk je okrugli plosnati prikaz Sunca, Mjeseca i planetā.

7. Disk je objekt okrugla, uglavnom plosnata oblika.

Etimologija: Riječ *disk* posuđena je preko latinskoga *discus* iz grčkoga δίσκος [dískos], što je izvedeno od glagola *δίκεῖν* [dikeîn] ‘bacati’. Disk je isprva bila ovalna pločica koju su bacali grčki atletičari. Od iste grčke riječi razvila se i riječ *daska* (v.).

Kao što se ne može unaprijed predvidjeti koliko značenja ima pojedina riječ, tako je i duljina etimološke informacije nepredvidljiva i raznolika. S obzirom na to da *Mrežnik* nema ograničenja u duljini rječničkoga članka, etimologije se donose punim rečenicama, a ne formulama. U tome je smislu *Mrežnik* bliži etimološkim nego općim rječnicima. U pravilu se izbjegavaju simboli¹¹⁰ i kratice da bi etimološka informacija bila dostupnija i razumljivija što većemu broju korisnika. Etimologije koje se unose u rječnik nisu nove odnosno originalne te se u pravilu donose samo općeprihvaćene etimologije. Za riječi koje nemaju općeprihvaćenu etimologiju navode se dvije moguće etimologije (iznimno i više njih; vidi 6. primjer) ili se navodi da riječ nema prihvatljivu (dublju) etimologiju (vidi 7. i 8. primjer).

6. primjer: Etimologija uz natuknicu *mrkva*

Etimologija: Riječ *mrkva* postala je od praslavenskoga psl. **mṛky* (G **mṛkьve*) (usp. slovenski *mrkev*, *mrkva*, ruski *морковь*, poljski *marchew*), što se vjerojatno razvilo od indoeuropuskoga **mrk-uH-* (usp. starovisokonjemački *morha*). Postoji i mišljenje da je riječ u slavenski posuđena iz germanskoga.

7. primjer: Etimologija uz natuknicu *haljina*

Etimologija: Riječ *haljina* izvedena je od praslavenskoga **xalja* (usp. slovenski *halja* ‘pokrivalo za gornji dio tijela’, ruski *xal* ‘jeftina roba’). Dublja etimologija nije sigurna.

8. primjer: Etimologija uz natuknicu *gaće*

Etimologija: Riječ *gaće* postala je od praslavenskoga **gatje* (usp. slovenski dij. *gaće*, ruski *зача* ‘hlače, nogavice’). Prvotno je značenje bilo ‘odjevni predmet s nogavicama, hlače’. Dublja etimologija nije sigurna.

Etimologije u *Mrežniku* precizne su i jasne, formulirane tako da budu prilagođene općemu rječniku. Zbog toga ne sadržavaju previše tehničkih detalja kojih ima npr. u etimološkome rječniku ili u etimološkim znanstvenim člancima. S obzirom na to da širina i dubina etimoloških podataka nisu unaprijed zadane, donosi se onoliko podataka koliko se procijeni da će biti zanimljivo korisniku ovoga tipa rječnika.

¹¹⁰ Od simbola upotrebljava se samo zvjezdica (*), kojom se označava da je riječ koja slijedi rekonstruirana, a ne potvrđena.

Ovisno o riječi čija se etimologija obrađuje, katkad se donosi samo kratki podatak o podrijetlu, vidi primjere u 3. tablici.

3. tablica: Primjeri kratkih etimologija

bajka	Riječ <i>bajka</i> izvedenica je od glagola <i>bajati</i> ‘čarati riječima’, koji je postao od indoeuropskoga korijena <i>*b^heh₂-</i> ‘govoriti’.
inje	Riječ <i>inje</i> postala je od praslavenskoga <i>*inbje/*jnbje</i> (usp. slovenski <i>inje</i> , ruski <i>иней</i> , češki <i>jíní</i>).
čizma	Riječ <i>čizma</i> posuđena je iz turskoga <i>çizme</i> .
vesta	Riječ <i>vesta</i> posuđena je iz europskih jezika (usp. talijanski <i>veste</i> , njemački <i>Weste</i>). Izvor je latinski <i>vestis</i> ‘odjeća’.

Katkad je etimologija puno opširnija te se uz podatke o formalnome podrijetlu riječi donose i podatci o razvoju značenja, vidi primjere u 4. tablici, ili neke druge zanimljivosti, npr. podatci u kojim se još riječima nalazi korijen ili neki drugi element riječi, vidi primjere u 5. tablici.

4. tablica: Primjeri etimologija s podacima o razvoju značenja

šljiva	Riječ <i>šljiva</i> naslijeđena je iz praslavenskoga <i>*sliva</i> (usp. slovenski <i>sliva</i> , ruski <i>слива</i> , češki <i>slíva</i>), što je izvorno poimeničeni ženski rod pridjeva <i>*slivъ</i> ‘plavkast’. Voćka je ime dobila po boji ploda.
rajčica	Riječ <i>rajčica</i> izvedena je od <i>raj</i> , po uzoru na njemački <i>Paradiesapfel</i> , doslovno ‘rajska jabuka’, usp. i austrijsko-bavarski <i>Paradeis(er)</i> (odakle dolazi regionalni hrvatski naziv <i>paradajz</i>). Nazivanje ukusnoga crvenog ploda <i>rajskom jabukom</i> potječe iz biblijske priče o rajskome vrtu. Zabranjeni plod koji je Eva dala Adamu u europskome se slikarstvu prikazivao kao crvena jabuka te je zbog sličnosti naziv prenesen na rajčice

5. tablica: Primjeri etimologija s drugim zanimljivostima

jabuka	Riječ <i>jabuka</i> naslijeđena je iz praslavenskoga <i>*ablъka, *ablъko</i> (usp. slovenski <i>jabolka</i> , ruski <i>яблоко</i>), što je postalo od indoeuropskoga <i>*h₂eb-l-</i> (usp. njemački <i>Apfel</i> , engleski <i>apple</i>). Od istoga je korijena izvedena i riječ <i>jablan</i> (v.).
trešnja	Riječ <i>trešnja</i> nastala je disimilacijom od starijega <i>*črěšnja</i> , što je postalo od praslavenskoga <i>*čeršbja</i> (usp. čakavski <i>črěšna</i> ; ruski <i>черешина</i>). Praslavenska je riječ posuđenica iz vulgarnolatinskoga <i>ceresia</i> ‘trešnja’ (usp. latinski <i>cerasus</i> , iz grčkoga <i>κέρασος</i> [kérasos] ‘trešnja’). Iz istoga latinskog izvora nastale su još i njemačka riječ <i>Kirsche</i> ‘trešnja’ i engleska riječ <i>cherry</i> ‘trešnja’.

apoteka	Riječ <i>apoteka</i> posuđena je preko latinskoga <i>apothēca</i> iz grčkoga <i>ἀποθήκη</i> [apothḗkē] ‘sprema, žitnica’. Grčka riječ <i>ἀποθήκη</i> [apothḗkē] izvedenica je od glagola <i>ἀποτίθημι</i> [apotíthēmi] ‘odlagati, spremati’, koji je složen od prefiksa <i>ἀπο-</i> [apo-] ‘od’ i glagola <i>τίθημι</i> [títhēmi] ‘staviti’. Doslovno bi značenje grčke složenice <i>ἀποθήκη</i> bilo ‘mjesto na koje se odlaze’. U srednjemu je vijeku značenje preneseno preko ‘skladište’ na ‘trgovina mješovitom robom’ i ‘trgovina u kojoj se priređuju i prodaju lijekovi’. Prefiks <i>ἀπο-</i> [apo-] postao je od indoeuropskoga <i>*h₂epo-</i> , od čega je i hrvatski prijedlog <i>po</i> (v.). Glagol <i>τίθημι</i> [títhēmi] razvio se od indoeuropskoga korijena <i>*dʰeh₁-</i> ‘staviti, položiti, činiti’, od kojega je i hrvatski <i>djenuti</i> (v.). Grčki sufiks <i>-θήκη</i> [thḗkē] nalazi se i u mnogim drugim složenicama, usp. <i>biblioteka</i> , <i>hipoteka</i> , <i>gliptoteka</i> , <i>pinakoteka</i> , <i>fonoteka</i> , <i>videoteka</i> , <i>kinoteka</i> , <i>diskoteka</i> , <i>datoteka</i> .
---------	--

Neke riječi imaju istu dublju etimologiju, tj. svode se na isti indoeuropski korijen ili istu ishodišnu riječ za posuđivanje. U takvim se slučajevima dublja etimologija donosi samo kod jedne riječi i to obično one kod koje je etimološki put najkraći, a kod ostalih se riječi donose uputnice na natuknicu u kojoj je obrađena dublja etimologija. Uputnice se u etimologiji upotrebljavaju i kad je pod drugom natuknicom neka korisna informacija ili zanimljivost povezana s etimologijom obiju riječi, vidi primjere u 6. tablici.

6. tablica: Primjeri upućivanja u etimološkoj rubrici, primjer riječi *magistar*, *maestro*, *majstor* i *ministar*

magistar	Riječ <i>magistar</i> posuđena je, uz posredništvo njemačkoga, iz latinskoga <i>magister</i> ‘učitelj, nadređeni, vođa, glava’. Latinska riječ <i>magister</i> tvorena je istim sufiksom kao <i>minister</i> (v. ministar).
maestro	Riječ <i>maestro</i> posuđena je iz talijanskoga <i>maestro</i> ‘vođa orkestra, dirigent, skladatelj’, što je postalo od latinskoga <i>magister</i> ‘učitelj, nadređeni, vođa, glava’ (v. magistar).
majstor	Riječ <i>majstor</i> posuđena je preko bizantskoga grčkog <i>maistōr</i> (μαῖστωρ) iz latinskoga <i>magister</i> ‘učitelj, nadređeni, vođa, glava’ (v. magistar). Latinsko značenje ‘učitelj, vođa’ proširilo se na ‘koji poučava neku vještinu, znalac u svojem području, koji je iskusan, vješt’. Ista latinska riječ dala je i regionalne hrvatske riječi <i>meštar</i> (uz posredništvo mletačkoga) te <i>mešter</i> (uz posredništvo mađarskoga i njemačkoga).
ministar	Riječ <i>ministar</i> posuđena je, uz posredništvo njemačkoga i francuskoga, iz latinskoga <i>minister</i> ‘sluga, poslužitelj, pomoćnik’. Latinska riječ <i>minister</i> tvorena je istim sufiksom kao <i>magister</i> (v. magistar). U srednjemu vijeku ministri su bili u kraljevoj službi, kraljevi pomoćnici i državni službenici te pomoćnici svećenika i biskupa, a danas su ministri pomoćnici premijera.

3. Etimološka obrada

Unošenje etimologija u *Mrežnik* odvija se u nekoliko faza. U prvoj fazi unose se etimologije riječi koje su obrađene u znanstveno-popularnim člancima objavljenima u časopisu *Hrvatski jezik*, u rubrici *Odakle nam riječi*¹¹¹, vidi 2. sliku. U sljedećim fazama redom će se dodavati etimologije za riječi koje nisu obuhvaćene prvom fazom.

Prednost je dana etimologijama iz tih članaka iz nekoliko razloga. S obzirom na to da je riječ o znanstveno-popularnim člancima, u njima su obrađene riječi čija je etimologija poznata i uglavnom općeprihvaćena. Osim toga, premda je riječ o kratkim člancima (uglavnom oko dvije kartice teksta), u gotovo svakome članku nalazi se desetak riječi čija se etimologija spominje. Primjerice, u članku *Tehnika tesanja tekstila* (Ivšić Majić 2019.) donosi se etimologija za riječi *tesati*, *tesla*, *tekst*, *tekstura*, *tekstil*, *kontekst*, *tehnika*, *tehnologija*, *arhitekt*, *tektonika*. Dosad je objavljeno više od trideset takvih članaka, što znači da će na taj način biti unesena etimologija za više stotina riječi. Etimologije iz rubrike *Odakle nam riječi* prilagođavaju se za *Mrežnik* te se u njega unose nakon uredničke redakture (vidi 7. tablicu). Usporedno s etimologijom unosi se i vanjska poveznica na članak u *Hrvatskome jeziku* (za vanjske poveznice u strukturi rječničkoga članka vidi 1. sliku) te poveznica na bazu etimologija koja se izrađuje usporedno s *Mrežnikom*, vidi poglavlje *Baza etimologija*. Na taj način zainteresirani korisnik može izravno pristupiti članku u *Hrvatskome jeziku* te bazi etimologija, vidi i poglavlje *Unutrašnje i vanjske poveznice*.

U rubrici *Odakle nam riječi* obrađene su i riječi kojih na početku uključivanja etimologije u *Mrežnik* u njemu nije bilo. Takve se riječi unose u *Mrežnik* zajedno s etimologijom ako nisu izrazito arhaične ili regionalne, a ostale se rječničke rubrike naknadno popunjavaju. U prvoj godini unošenja etimologija u *Mrežnik* je uneseno stotinjak etimologija.

U Institutu za hrvatski jezik provodi se i projekt *Etimološki rječnik – 3. faza*, kojemu je jedan od ciljeva mrežno izdanje *Etimološkoga rječnika hrvatskoga jezika* objavljenoga u Institutu za hrvatski jezik i jezikoslovlje. To je ujedno i preduvjet za ostvarivanje dugoročnoga plana povezivanja *Mrežnika* s *Etimološkim rječnikom hrvatskoga jezika*.

¹¹¹ Autori su članaka (redom objavljivanja): Dubravka Ivšić Majić (ujedno i urednica rubrike), Tijmen Pronk, Pavao Krmpotić, Jurica Polančec, Kristian Lewis i Perina Vukša Nahod.

DUBRAVKA IVŠIĆ i KRISTIAN LEWIS

Zagrebačkim ulicama cesta mog života teče

(O podrijetlu nazivā za ‘ulicu’)

Sigurno znate imena ulica u kojima stanujete, radite, kojima svakodnevno prolazite, šćete se. Znae i imena poznatih ulica u većim hrvatskim gradovima (*Ilica, Savska, Korzo, Marmontova, Stradun*). Znae li i njihova službena imena? Vjerojatno znae da je službeno ime zagrebačke ulice koja se u razgovoru zove *Savska* zapravo *Savska cesta*, a ne *Savska ulica* ili da su u Zagrebu *Zagrebačka avenija* i *Zagrebačka cesta* dvije različite ulice.

Službena imena ulica u sebi najčešće sadržavaju opće imenice *ulica, cesta, put, avenija, aleja*. Premda sve te imenice imaju zajedničko opće značenje ‘duguljasti dio prostora po kojemu se može prolaziti ili kretati’, njihova su posebna značenja različita i umnogome proizlaze iz njihovih etimologija.

Najopćenitije značenje ima riječ *put*, ‘dug uzak dio tla kojim se prolazi’. Ta je riječ u hrvatskome potvrđena od 13. stoljeća, a srodne riječi postoje u svim slavenskim jezicima (usp. s istim značenjem starocrkvenoslavenski *pъtъ*, slovenski *pôt*, ruski *nymъ* te češki *pout* ‘putovanje, hodočašće’). Slavenske su riječi postale od praslavenskoga **pъtъ*, što je pak od indoeuropskoga **ponth₁*-. Od iste indoeuropske riječi postalo je i latinski *pons* ‘most’ i grčki *πόντος* (*póntos*) ‘more’. Sve to upućuje na izvorno značenje ‘mjesto/prostor kojim se prolazi ili kreće’.

2. slika: Primjer rubrike *Odakle nam riječi* u časopisu *Hrvatski jezik*

7. tablica: Primjer etimologija uspostavljenih prema podacima iz rubrike *Odakle nam riječi* i prilagođenih za unos u *Mrežnik*

riječ	etimologija	izvor
aleja	Riječ <i>aleja</i> posuđena je iz francuskoga <i>aleé</i> . Ta je francuska riječ izvedena od glagola <i>aller</i> ‘ići’ i izvorno znači ‘prolaz’. Hrvatsko značenje ‘ulica s drvoredom’ vjerojatno je preuzeto uz njemačko ili talijansko posredništvo, a razvilo se od ‘prolaz u vrtu’ i ‘prolaz među drvećem’. Sličan je značenjski razvoj u riječi <i>avenija</i> (v.).	Ivšić, Dubravka; Lewis, Kristian. 2015. Zagrebačkim ulicama cesta mog života teče. (O podrijetlu nazivā za ‘ulicu’). <i>Hrvatski jezik</i> 2/2. 43–44.

cesta	Riječ <i>cesta</i> postala je od praslavenskoga * <i>cěsta</i> (usp. slovenski <i>česta</i> , češki <i>cesta</i>). Postoji nekoliko pretpostavka o dubljemu podrijetlu te riječi. Prema jednoj od njih slavenska je riječ u vezi s litavskim glagolom <i>kąsti</i> ‘strugati, grebati’, a izvorno bi značenje bilo ‘utrt ili utaban put’. Druga je mogućnost da je slavenska riječ u vezi s korijenom koji je u pridjevu <i>čist</i> . U tome bi slučaju prvotno značenje bilo ‘očišćeni put’, tj. ‘put očišćen od stabala i drugih prepreka’. Sličan je značenjski razvoj u latinskome (<i>via</i>) <i>strata</i> ‘pokriven, popločan put > cesta’, odakle potječu talijanska (<i>strada</i> ‘cesta’) te engleska (<i>street</i> ‘ulica’) i njemačka (<i>Straße</i> ‘ulica’) riječ.	Ivšić, Dubravka; Lewis, Kristian. 2015. Zagrebačkim ulicama cesta mog života teče. (O podrijetlu nazivā za ‘ulicu’). <i>Hrvatski jezik</i> 2/2. 43–44.
put	Riječ <i>put</i> postala je od praslavenskoga * <i>pōtb</i> (usp. starocrkvenoslavenski <i>pōtb</i> , slovenski <i>pōt</i> , ruski <i>nymb</i> te poljski <i>pać</i>), što je postalo od indoeuropskoga korijena * <i>pōnth₁</i> -. Od istoga indoeuropskoga korijena razvile su se i latinska riječ <i>pons</i> ‘most’ i grčka <i>πόντος</i> [póntos] ‘more’. Izvorno je riječ vjerojatno označavala stazu preko močvarnoga područja izrađenu od drvenih trupaca.	Ivšić, Dubravka; Lewis, Kristian. 2015. Zagrebačkim ulicama cesta mog života teče. (O podrijetlu nazivā za ‘ulicu’). <i>Hrvatski jezik</i> 2/2. 43–44.
ulica	Riječ <i>ulica</i> naslijeđena je iz praslavenskoga. Izvedena je od indoeuropskoga korijen * <i>h₂ewl-</i> ‘uzak prolaz, procjep’.	Ivšić, Dubravka; Lewis, Kristian. 2015. Zagrebačkim ulicama cesta mog života teče. (O podrijetlu nazivā za ‘ulicu’). <i>Hrvatski jezik</i> 2/2. 43–44.

4. Zaključak

Podatci o podrijetlu riječi vrijedna su sastavnica rječničkih članaka u općemu rječniku. U *Mrežniku* se donose etimologije koje su općeprihvaćene, a oblikovane su tako da budu precizne i kratke, ali ipak razumljive i zanimljive korisnicima. Etimologije se u *Mrežniku* donose punim rečenicama, a ne formulama te se uz opis formalnoga razvoja po potrebi dodaju i podatci o razvoju značenja te drugi zanimljivi podatci o povijesti riječi. U prvoj fazi rada unose se etimologije riječi obrađenih u člancima iz rubrike *Odakle nam riječi* u znanstveno-popularnome časopisu *Hrvatski jezik*, u sljedećoj fazi unosit će se etimologije riječi koje nisu obuhvaćene prvom fazom. Konačan je cilj povezivanje *Mrežnika* s budućim mrežnim izdanjem *Etimološkoga rječnika hrvatskoga jezika*.

Izvori i literatura

- ARj = *Rječnik hrvatskoga ili srpskog jezika*, I–XXIII. 1881. – 1976. JAZU. Zagreb.
- Gluhak, Alemko. 1993. *Hrvatski etimološki rječnik*. August Cesarec. Zagreb
- Gluhak, Alemko. 2000. *Tipologija etimoloških rječnika*. Doktorski rad. Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu. Zagreb. 230 str.
- Gluhak, Alemko. 2003. Kakva nam etimologija treba. *Filologija* 40. 41–64.
- HER = *Hrvatski enciklopedijski rječnik*. Ur. Jojić, Ljiljana; Matasović, Ranko. Novi liber. Zagreb.
- Hrvatski jezični portal*. hjp.znanje.hr (pristupljeno 12. svibnja 2023.).
- Hrvatski jezik: znanstveno–popularni časopis za kulturu hrvatskoga jezika*. hrcak.srce.hr/hrjezik (pristupljeno 12. svibnja 2023.).
- Hrvatski u školi*. hrvatski.hr (pristupljeno 7. lipnja 2023.).
- Hudeček, Lana; Mihaljević, Milica. 2009. Homonimija kao leksikografski problem. *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje* 35. 159–186.
- Hudeček, Lana; Mihaljević, Milica (ur.) 2012. *Školski rječnik hrvatskoga jezika*. Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje – Školska knjiga. Zagreb.
- Glovacki-Bernardi, Zrinjka i dr. (ur.). 2013. *Agramer: Rječnik njemačkih posuđenica u zagrebačkom govoru*. Novi liber. Zagreb.
- Ivšić, Dubravka; Bergovec, Marina. 2012. Veliki etimološki rječnik hrvatskoga jezika i računalna struktura njegove natuknice. *Filologija* 58. 191–209.
- Ivšić Majić, Dubravka. 2019. Tehnika tesanja tekstila. *Hrvatski jezik* 6/2. 39–40.
- Ivšić, Dubravka; Lewis Kristian. 2015. Zagrebačkim ulicama cesta mog života teče. *Hrvatski jezik* 2/2. 43–44.
- Jojić, Ljiljana; Nakić, Anuška; Vajs, Nada; Zečević, Vesna (ur.). 2015. *Veliki rječnik hrvatskoga standardnog jezika*. Školska knjiga. Zagreb.
- Klaić, Bratoljub. 2012. *Novi rječnik stranih riječi*. Školska knjiga. Zagreb.
- Matasović, Ranko. 2003. Etimologija. *Hrvatski enciklopedijski rječnik*. Novi Liber. Zagreb. XV–XVIII.
- Matasović, Ranko. 2016. Predgovor. *Etimološki rječnik hrvatskoga jezika*. 1. svezak. Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje. Zagreb. III–VIII.
- Matasović, Ranko i dr. *Etimološki rječnik hrvatskoga jezika*. I, II. 2016., 2021. Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje. Zagreb.
- RKKJ = *Rječnik hrvatskoga kajkavskog književnog jezika*. I – (XV). 1984. – 2020. HAZU – Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje. Zagreb.
- Skok, Petar. 1971–1974. *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. I – IV. JAZU. Zagreb.
- Škaljić, Abdulah. 1979. *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*. Svjetlost. Sarajevo.
- Vajs, Nada. 1988. O etimološkim naznakama u *Rječniku hrvatskoga ili srpskoga jezika* JAZU. *Rasprave JZ* 14. 199–215.
- Vinja, Vojmir. 1998–2004. *Jadranske etimologije. Jadranske dopune Skokovu etimologijskom rječniku*. I – III. HAZU – Školska knjiga. Zagreb.